

14. A gyűlöletbeszéd és a kibermegfélemlítés szabályozása Lengyelországban

BENYUSZ MÁRTA

1. A gyűlöletbeszéd szabályozási kérdései

1.1. A véleménynyilvánítás szabadsága és korlátai

A szólás, illetve véleménynyilvánítás szabadsága a lengyel jogrendszer elengedhetetlen és igen szélesen értelmezett eleme.¹ A lengyel jogrendszer egyik alapja – így a szólásszabadsághoz, véleménynyilvánításhoz és ezek korlátaihoz (pl.: gyűlöletbeszéd) kapcsolódó jogszabályoknak is forrása, minden ember veleszületett, elidegeníthetetlen emberi méltósága. A lengyel alkotmány (*Konstytucja Rzeczypospolitej Polski*)² 30. cikke így fogalmaz: „minden ember veleszületett és elidegeníthetetlen méltósága az emberi és polgári szabadságjogok forrása. Sérthetlenségének tiszteletben tartása és védelme a lengyel hatóságok kiemelt feladata.” Ez a kiindulópontja tehát a 14. cikkben biztosított a sajtószabadságnak (*wolność prasy i środków społecznego przekazu*), az 53. cikkben szabályozott vallás- és lelkiismereti szabadságnak (*wolność sumienia i wyznania*), valamint az 54. cikk szerinti szó- (szólás-) szabadságnak (*wolność słowa*) is. Az 54. cikkben

1 Bojanowski, 2021, 176. o.

2 Konstytucja Rzeczypospolitej Polski z dnia 2 kwietnia 1997 r. Elérhető: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm> (Letöltve: 2022. június 30.)

Dr. Benyusz Márta LL.M.

főosztályvezető, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet

PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar

ORCID: 0000-0002-7416-9410

Benyusz, M. (2023) 'A gyűlöletbeszéd és a kibermegfélemlítés szabályozása Lengyelországban' in Nagy, Z. (szerk.) *Az összehasonlító jog eszközével a gyűlölet ellen. Az online gyűlöletbeszéd, zaklatás és megfélemlítés nemzetközi szabályozása*, 373–395. o. Budapest: Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet

https://doi.org/10.47079/2023.nz.gyuloletbeszed.10_14

szabályozott szólásszabadság az (1) bekezdés alapján tartalmazza a véleménynyilvánítás szabadságát és a tájékozódáshoz való jogot (*wolność wypowiedzi i informacji*), a (2) bekezdés alapján pedig a *cenзуra tilalmát*. A lengyel alkotmánybíróság (*Trybunał Konstytucyjny*) szerint az alkotmányban rögzített szólásszabadság „lefedti az egyén tevékenységének minden szintjét, eszköze az egyéni autonómia méltóságteljes kifejezésének, lehetőséget teremtve az egyén személyiségének teljes kibontakozására az adott egyént körülvevő kulturális és civilizációs környezetben”.³

A 31. cikk 3. pontja szerint az Alkotmány szerinti alapjogokat, így a szólásszabadságot is, *csak törvényben* és csak akkor lehet korlátozni, amikor elengedhetetlenek a demokratikus állam biztonságának garantálásához, vagy környezetvédelmileg, közegészségügyileg, közérkölcseileg indokolt, illetve mások szabadságának és jogainak biztosításához szükséges. A korlátozások *nem* érinthetik e jogok lényegi tartalmát.

A szólásszabadsághoz kapcsolódó törvényi szintű szabályokat és korlátokat tartalmaznak a Polgári törvénykönyv (*Kodeks Cywilny*), a Büntető törvénykönyv (*Kodeks Karny*), az államtitok védelméről szóló törvény (*Ustawa o ochronie tajemnicy państwowej*), a szerzői jogi törvény (*Prawo autorskie*),⁴ a sajtótörvény (*Prawo prasowe*)⁵ és a rádiós és televíziós műsorszolgáltatásról szóló törvény (*Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji*).⁶

A szólásszabadság, illetve a véleménynyilvánítás szabadságának „őrei” az alkotmánybíróság és a bíróságok, valamint az Országos Műsorszolgáltatási Tanács (*Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji*)⁷ és a Nemzeti Média Tanács (*Rada Mediów Narodowych*). Az alkotmány 213. cikke szerint az Országos Műsorszolgáltatási Tanács a szólásszabadság és a tájékozódáshoz való jog felett őrködik, illetve védi a közérdeket a rádiós és televíziós műsorszolgáltatásban. A Tanácsot a rádiós és televíziós műsorszolgáltatásról szóló törvény 2. fejezete szabályozza. Három fő funkciója van: a szólásszabadság és a műsorszolgáltatók függetlenségének biztosítása (i), a nézők és hallgatók érdekeinek védelme (ii), valamint a nyitott és plurális rádiós és televíziós piac biztosítása (iii). A Nemzeti Média Tanácsot 2016-ban hozták létre,⁸ feladata a közmédiát (rádiót és televíziót) irányító testületek tagjainak és

3 TK: z 12.05.2008 r., SK 43/05, OTK-A 2008/4, poz. 57; z 14.12.2011 r., SK 42/09, OTK-A 2011/10, poz. 118 számú határozatok.

4 Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Elérhető: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19940240083/U/D19940083Lj.pdf> (Letöltve: 2022. június 30.)

5 Ustawa z dnia 26 stycznia 1984 r. Prawo prasowe. Elérhető: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19840050024/U/D19840024Lj.pdf> (Letöltve: 2022. június 30.)

6 Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji. Elérhető: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20170001414/U/D20171414Lj.pdf> (Letöltve: 2022. június 30.)

7 Elérhető: <http://www.krrit.gov.pl/> (Letöltve: 2021. február 3.)

8 Ustawa z dnia 22 czerwca 2016 r. o Radzie Mediów Narodowych. Elérhető: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20160000929> (Letöltve: 2021. február 3.)

a lengyel sajtóügynökség (*Polska Agencja Prasowa*)⁹ tagjainak kinevezése és felmentése. A Nemzeti Média Tanács törvényben meghatározott egyéb feladatokat is ellát. A tagok kiválasztása során a Nemzeti Média Tanács szem előtt tartja, hogy olyan személyeket válasszon, akik alkalmasak arra, hogy *örködjenek a jogszabályok betartása felett*, illetve biztosítsák a *sajtóorgánumok függetlenségét és a szerkesztői függetlenségét*.

1.2. A gyűlöletbeszéd szabályozása

A *gyűlöletbeszéd* definiálására egyetlen kötelező erővel bíró lengyel jogszabályban sem került sor. A szakirodalom hivatkozik az Európa Tanács miniszteri bizottsága által 1997-ben kiadott ajánlására,¹⁰ amely szerint a gyűlöletbeszéd „minden olyan véleménynyilvánítást magába foglal, amely terjeszti, ösztönzi, elősegíti vagy igazolja a fajgyűlöletet, az idegengyűlöletet, az antiszemitizmust vagy az intolerancián alapuló gyűlölet más formáit, beleértve azt az intoleranciát is, amely agresszív nacionalizmuson, etnocentrizmuson vagy a kisebbségekkel, bevándorlókkal és a migráns hátterű személyekkel szembeni hátrányos megkülönböztetésen és ellenségességen alapul”.

A pontos jogszabályi definíció hiánya ellenére a lengyel jogrend *egyrészt védi a szólásszabadságot*, amint azt a fent említett alkotmányos normák és az ezekből eredő törvényi normák is bizonyítják, ugyanakkor, *a gyűlöletet kriminalizáló rendelkezésen keresztül beavatkozik abba*, szükségszerűen téve a gyűlölet(beszéd) tilalmát a szólásszabadság korlátjává.¹¹ A Büntető törvénykönyv 256. cikke szerint „aki nyilvánosan fasiszta vagy más totalitárius államrendszert népszerűsít, vagy nemzeti, etnikai, faji, vallási hovatartozás alapján gyűlöletet szít, pénzbírsággal, szabadságkorlátozó intézkedéssel vagy szabadságelvonó büntetéssel sújtható. Ugyanilyen büntetéssel sújtható az is, aki terjesztés céljából az előző fordulatban meghatározott tartalmat tartalmazó nyomtatványt, felvételt vagy egyéb tárgyat, ill. fasiszta vagy kommunista szimbólumokat vagy más, totalitárius diktatúrát népszerűsítő szimbólumokat hordozó eszközt előállít, rögzít vagy behoz, megszerez, tárol, birtokol, bemutat, szállít vagy küld. Nem követ el bűncselekményt az, aki ezt a cselekményt művészeti, oktatási, gyűjtői vagy tudományos tevékenysége keretében követte el.” A korlátok körében említendőek még a Büntető törvénykönyv 117–119., 127–130., 133., 134–135., 137., 140., 148–150., 189–189a., 190a., 194–204., 222–224a., 249–251., 255–258., 343. szakaszai szerinti tényállások (tipikusan: gyűlöletkeltés, államellenes bűncselekmények, életellenes vagy egészség elleni bűncselekmények és az

⁹ <https://www.pap.pl/>

¹⁰ Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R (97) 20. számú ajánlása a „gyűlöletbeszédéről”.

¹¹ Bojanowski, 2021, 178. o.

arra való uszítás, szabadság elleni bűncselekmények, lelkiismereti és vallásszabadság elleni bűncselekmények, a szexuális önrendelkezés és tisztesség elleni bűncselekmények és az arra való uszítás, állami és önkormányzati szervek elleni bűncselekmények, *választások tisztaságának megsértése*, közrend elleni bűncselekmények, katonai parancs megtagadása). A rádiós és televíziós műsorszolgáltatásról szóló törvény 18. cikke szerint a rádiós és televíziós műsorok nem népszerűsíthetnek törvénybe ütköző, a lengyel államrenddel, az erkölcsi és a társadalmi jóval ellentétes attitűdöket és tevékenységeket, különösen nem tartalmazhatnak gyűlöletre vagy erőszakra szító vagy nemi, faji, bőrszín, etnikai vagy társadalmi hovatartozás, genetikai jellemzők, nyelvi, vallási, politikai vagy bármilyen más vélemény, nemzetiséghez, nemzeti kisebbséghez tartozás, vagyoni, születési, fogyatékoság, életkor vagy szexuális irányultság alapján megkülönböztető tartalmat vagy terrorcselekményre való felbujtást.

A gyűlöletbeszéd „típusai” körében – a lengyel szabályozás alapján – három elemre érdemes kitérni: az *offline gyűlöletbeszéd* körében a *politikusok által folytatott gyűlöletbeszédre*, valamint az *egyéb jellegű gyűlöletbeszédre*, amely az offline térben történik, valamint az *online gyűlöletbeszédre*.

A lengyel országgyűlés alsóházának (*Sejm*) 1988. július 17-én kelt határozata a parlamenti működés etikai elveiről, a 6. cikkében úgy fogalmaz, hogy a képviselőknek tartózkodniuk kell az olyan magatartásoktól, amelyek az országgyűlés jó hírnevét sérthetik, valamint minden körülmények között tisztelniük kell a másik ember emberi méltóságát. A Sejm etikai bizottsága figyelmeztetésben, illetve megrovásban részesítheti az etikai elveket megsértő képviselőt. Hasonló hatáskörrel rendelkezik a lengyel felsőház (*Senat*) etikai bizottsága is, azaz figyelmeztetheti és megrovásban részesítheti a „szenátorhoz nem méltó módon” viselkedő szenátort. Mind az alsóházi képviselőknek, mind a szenátus tagjainak mentelmi joga van, azaz ha a kifogásolt magatartás büntetőjogi kategóriába esik is, a képviselő mentelmi jogról való önkéntes lemondásától, illetve a parlament általi megfosztásától függ a felelősségre vonás. A lengyel állam jelenleg nem monitoringolja aktívan az online gyűlöletbeszédet, hanem feljelentés alapján esetről esetre reagál. A varsói kerületi bíróság 2019. június 12-én hozott döntése az erőszakra való felbujtás körében az online gyűlöletbeszéd elleni bírósági fellépés egyik kiemelt példája. A határozat szerint „M.L.” a Twitteren elhelyezett posztban vallási, illetve nemzetiségi alapon szított gyűlöletet egy népcsoport ellen, amikor ellenük erőszakra, illetve a sérelmükre elkövetendő emberölésre szólított fel. A határozat jogalapja a lengyel Büntető törvénykönyv 126. a. cikke volt (diktatúra népszerűsítése, béke elleni bűncselekményre való nyilvános felhívás), együtt a 255. cikk 2. §-ával (bűncselekményre való felhívás), valamint a 256. cikk 1. §-ával (népcsoport elleni uszítás). Egyik tényállás sem kifejezetten az online gyűlöletbeszédre lett szabva, de mindegyik tartalmazza tiltott magatartásként az uszítást.

A gyűlölet-bűncselekményekkel kapcsolatos jogalkalmazás egységesítésének, illetve összehangolásának érdekében 2014. február 26-án a lengyel államügyész (*Prokurator Generalny*) kiadott egy iránymutatást a gyűlölet-bűncselekményekkel kapcsolatos eljárásokban követendő magatartásokról. Az iránymutatás 14. pontja szerint Lengyelországban minden gyűlölet-bűncselekményt kiemelten kell kezelni, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy a vádemelést megelőzően, a nyomozati szakaszban az esetről és annak körülményeiről tájékoztatni kell a felettes ügyészt, és az egész eljárás alatt folyamatosan informálni kell az előrehaladásról. A kapott információ alapján a felettes ügyész értékeli az ügyet és dönt arról, hogy szükséges-e azt hivatalosan is a felügyelete alá vonnia. Minden gyűlölet-bűncselekménnyel kapcsolatos ügy az ügyész kiemelt belső felügyeletét igényli. Azokat az ügyeket, amelyekben végül nem kerül sor vádemelésre, a felettes ügyészség időszakosan ellenőrzi az eljárás tisztességes lefolytatására, illetve az érdemi döntés érvényességére tekintettel. Annak érdekében, hogy megnöveljék az eljárások hatékonyságát, ideértve különösen az áldozatok jogainak hatékony védelmét, speciális intézményi reformok kerültek elfogadásra. Minden körzeti ügyészségnél egy külön osztályt hoztak létre az ilyen jellegű bűncselekmények kivizsgálására. Minden osztályon legalább két felelős ügyésznek kell dolgoznia, a munkájukat pedig tanácsadók segítik. Az intézkedéseknek köszönhetően létrejött egy olyan ügyészi gárda Lengyelországban, akik kifejezetten a gyűlölet-bűncselekményekre specializálódtak.

Lengyelország rendszeresen adatot szolgáltat a Demokratikus Intézmények és Emberi Jogok Hivatalának (*Office for Democratic Institutions and Human Rights*, a továbbiakban ODHIR)¹² a gyűlölet-bűncselekményekről (ideértve a gyűlöletkeltést) statisztikák¹³ formájában. Bár maga a gyűlöletbeszéd nem képezi kifejezetten az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet és így az ODHIR által alkalmazott definíció részét, a statisztikák maguk is úgy szólnak, hogy tartalmaz(hatják) a gyűlöletbeszéd-cselekményeket is.

Év	Rendőrségre érkezett feljelentések száma	Vádemelések száma	Ítéletek száma
2020	826	374	266
2019	972	432	597
2018	1117	397	315
2017	886	320	260
2016	874	281	236

¹² <https://hatecrime.osce.org/>

¹³ <https://hatecrime.osce.org/poland>

2. A cyberbullying szabályozása¹⁴

2.1. Szabályozási keretek

A *cyberbullying* (*cyberprzemoc*), azaz az internetes zaklatás olyan erőszak, amely elektronikus eszközök (általában telefon vagy számítógép) használatával jár. Célja mindig az, hogy kárt okozzon egy másik személynek. Az internetes zaklatás a hagyományos erőszakhoz hasonlóan rendszeres, előre megfontolt fellépés egy gyengébb, önmagát megvédeni nem tudó személlyel szemben.¹⁵ Mivel ennél pontosabb meghatározást jogszabály nem ad, azaz a cyberbullyingnak nincs külön törvényi tényállása, e definíció és a különböző rokon cselekmények, mint a rágalmazás vagy a zaklatás kriminalizálása, valamint a szociális szféra különböző területei, például a munkahelyi vagy az iskolai magatartás szabályozása, segítheti a jogalkalmazók munkáját az internetes zaklatás értelmezése körében. Az interneten keresztül történő zaklatás, vagyis a *cyberbullying* nehezen szabályozható, mivel a kulcsfogalmak meghatározása és egymástól való egyértelmű elhatárolása nem egyértelmű, és így nehézséget okozhat a jogalkotónak. A cyberbullying szürke területe a jognak, mivel több szubjektív eleme van a cselekménynek, ami megnehezíti az egyes esetek tárgyilagos elbírálását.

Lengyelországban a *cyberbullying* körébe eső cselekmények miatt történő büntetőjogi felelősségre vonás a lengyel Büntető törvénykönyv¹⁶ 2011. június 6. napján hatályba lépett módosításával vált lehetővé, amely a zaklatás egyes eseteit kriminalizálja. A törvény novellájának indokolása szerint a módosítás célja azon cselekmények kriminalizálása, amikor valaki mást kitartóan üldöz vagy megles (*stalking*).¹⁷ 2011 előtt a lengyel Büntető törvénykönyv szerint a zaklatás nem minősült bűncselekménynek. A zaklatáshoz leginkább közel álló, a jogalkotó által szabályozott cselekmény az 1971. évi szabálysértési kódex¹⁸ (*Kodeks wykroczeń*) által meghatározott rosszhiszemű bosszantás volt,

¹⁴ A fejezethez nyújtott kutatási segítséget köszönöm dr. Deák Mártának.

¹⁵ NASK AKADEMIA: Cyberprzemoc – Włącz blokadę na nękanie. Poradnik dla rodziców. 8. o. Elérhető: <https://www.gov.pl/web/niezagubdziekawsieci/do-poczytania> (Letöltve: 2022. június 30.)

¹⁶ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1138). Elérhető: <https://sip.lex.pl/#/act/16798683/3131083?pit=2022-07-19&directHit=true&directHitQuery=kodeks%20karny> (Letöltve: 2022. június 30.)

¹⁷ Kania, 2020.

¹⁸ Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 2008 z późn. zm.). Elérhető: <https://sip.lex.pl/#/act/16788218/3042386/kodeks-wykroczen?keyword=Kodeks%20wykrocze%C5%84&cm=SFIRST> (Letöltve: 2022. június 30.)

amely abban az esetben valósult meg, ha az elkövető mást bosszantás céljából rosszhiszeműen félrevezetett vagy egyéb módon rosszhiszeműen zavart.¹⁹

A zaklatáson kívül a cyberbullying elkövetése miatti felelősségre vonás alapjai lehetnek még a Büntető törvénykönyv 190. (*groźba karalna* – büntetendő sértés), 212. (*zniesławienie* – rágalmazás), 216. (*zniewaga* – sértegetés), 267. (*bezprawne uzyskanie informacji* – jogellenes információszerzés), 268. (*utrudnianie zapoznania się z informacją* – információ megismerésének megnehezítése), illetve a 268a. (*niszczenie danych informatycznych* – informatikai adatok megsemmisítése) cikkei, valamint a szabálysértési kódex 107. (*złośliwe niepokojenie drugiego człowieka* – más személy rosszhiszemű zavarása) és 14. (*nieobyczajne ogłoszenie, napis, rysunek* – szeméremsértő hirdetés, felirat, rajz) cikkei.²⁰ Polgári jogi oldalról a kérdés a személyiségi jogokat érinti, ebben a körben a Polgári törvénykönyv 23. (*dobra osobiste człowieka* – a személyiségi jogok) és 24. (*ochrona dóbr osobistych* – személyiségi jogok védelme) cikkét kell említeni.

A továbbiakban főként a Büntető törvénykönyv szabadság ellen irányuló bűncselekmények körében szabályozott 190a. cikkének (*uporczywe nękanie, kradzież tożsamości* – tartós zaklatás és személyiséglopás) rendelkezései kerülnek értelmezésre, a vonatkozó jogalkalmazói gyakorlattal együtt, mivel a *cyberbullying* legközvetlenebbül ezzel a tényállással megfogható.

A zaklatás bűncselekményét négyféle elkövetési magatartással lehet megvalósítani. A 190a. cikk 1. §-a szerint, aki másban vagy más személyhez közel álló személyben, annak kitartó zaklatásával (*uporczywe nękanie*) veszélyeztetettség (*zagrożenia*), megaláztatás (*poniżenia*) vagy kínzás (*udręczenia*) – a körülmények figyelembevételével indokolt – érzését kelti, vagy a magánszféráját jelentősen sérti, hat hónaptól nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.²¹ A törvény értelmezése szerint a zaklatás pszichikai erőszaknak minősül,²² az elkövetőnek a sértettben jogos veszélyérzetet, valamint a megaláztatás, (belső) kín érzetét kell keltenie, illetve a személyes szféráját súlyosan meg kell sértenie ahhoz, hogy ez a törvényi tényállás megvalósulhasson. Eredetileg a 190a. cikk Büntető törvénykönyvbe való 2011. évi beemelése a zaklatásnak csak kétféle elkövetési magatartását állapította meg, a jogalkotó egy későbbi, 2020. márciusi törvénnyel rendelkezett

19 Ustawa z dnia 2 maja 1971 r. Art. 107. Kto w celu dokuczenia innej osobie złośliwie wprowadza ją w błąd lub w inny sposób złośliwie niepokoi, podlega karze ograniczenia wolności, grzywny do 3 000 złotych albo karze nagany.

20 Las, 2020, 256–277. o.

21 Büntető törvénykönyv Art. 190a. § 1. Kto przez uporczywe nękanie innej osoby lub osoby jej najbliższej wzbudza u niej uzasadnione okolicznościami poczucie zagrożenia, poniżenia lub udręczenia lub istotnie narusza jej prywatność, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.

22 Ćmiel, 2014.

úgy – feltehetően reagálva a bántalmazáshoz kapcsolódó kollektív tudás, illetve joggyakorlat bővülésére is –, hogy a bűncselekményt meg lehet valósítani megaláztatás vagy kín érzetének keltésével is.²³ A 2. § rendelkezései szerint, az 1. § által megállapított büntetési tétel szerint kell értékelni azt is, aki magát más személynek kiadva e más személy képmását, egyéb személyes adatait vagy bármilyen más olyan adatát, amely segítségével nyilvánosan a személy azonosítható, anyagi vagy személyes kár okozásának céljából felhasználja. E rendelkezések személyiségi jogi aspektusból közelítik meg a zaklatás bűncselekményét, és egy másik bűncselekményt valósítanak meg, a személyazonosság eltulajdonítását. A 3. § a zaklatás bűncselekményének egyik minősített esetét határozza meg, miszerint ha az 1. vagy a 2. §-ban meghatározott cselekmény következményeképpen a sértett öngyilkosságot követ el, az elkövető 2 évtől 12 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. A 190a. cikk 4. §-a rendelkezik arról, hogy az 1. vagy a 2. §-ban meghatározott cselekmény miatti eljárás a sértett magánindítványára indítható meg.²⁴

A Büntető törvénykönyv 190a. cikk 1. §-ában meghatározott zaklatás bűncselekményének védett jogi tárgya a személy pszichikai szabadsága, illetve jólléte, a 3. § által szabályozott esetben pedig az emberi élet is védett tárgyként jelenik meg. A bűncselekmény elkövetési alanya egy másik személy vagy a hozzá legközelebb álló személy (hozzátartozó). Ennek a megkülönböztetésnek az oka, hogy a jogalkotó differenciálni kívánt a bűncselekmény célszemélyének elérési módjain, ugyanis a zaklatás megvalósulhat a célszemély közvetlen elérésével, de közvetetten is, illetve más személyeknek a célszemély zaklatása céljából történő háborgatásával. A hozzátartozó fogalmát a Büntető törvénykönyv 115. cikkének 11. §-a tartalmazza taxatív felsorolás formájában. Közeli hozzátartozónak tekinthető a házastárs, a felmenő, a leszármazott, egyéb egyenes ági vagy azonos fokú rokonok, az örökbefogadott és annak házastársa, illetve az élettárs.²⁵ A törvény szerint a bűncselekményt kitarató zaklatással lehet elkövetni. Önmagában a zaklatás fogalmát a törvény nem határozza meg. A kitarató jelző arra utal, hogy huzamosabb időn át tartó, folyamatos cselekményről van szó. Ebből az következik, hogy a kitarató zaklatásnak van egy objektív és egy szubjektív feltétele is. Objektíve a cselekmény megismételhetősége szükséges, tehát olyan cselekmény nem jöhet szóba, amelyet mindössze egyetlen alkalommal lehet elkövetni, szubjektíve pedig az elkövető

²³ Budyn-Kulik, 2020.

²⁴ Büntető törvénykönyv. Art. 190a. § 4. Ściganie przestępstwa określonego w § 1 lub 2 następuje na wnioszek pokrzywdzonego.

²⁵ Büntető törvénykönyv Art. 115. § 11. Osobą najbliższą jest małżonek, wstępny, zstępny, rodzeństwo, powinowaty w tej samej linii lub stopniu, osoba pozostająca w stosunku przysposobienia oraz jej małżonek, a także osoba pozostająca we wspólnym pożyciu.

elhatározása és célzott törekvése a zaklatás megvalósítására.²⁶ Ebből az is következik, hogy a bűncselekmény gondatlan alakzata fogalmilag kizárt, csak a szándékos elkövetés lehetséges.

A zaklatás eredmény-bűncselekmény, a négy különböző hatás bármelyikének kiváltásával megvalósul. Ez a négy különféle eredmény a *fenyegetettség, a megaláztatás vagy a kín érzetének felkeltése a sértettben, vagy a sértett magánéletének súlyos megsértése*. Mivel ezek egymás alternatívájaként szerepelnek, bármelyik eredmény megvalósulásával kimeríthető a zaklatás törvényi tényállása.

A fenyegetettség érzésének a *körülmények által indokoltnak kell lennie*, tehát az elkövető cselekménye és a sértettben kialakult lelkiállapot között ok-okozati összefüggésnek kell fennállnia. Ez egy olyan objektív mércét jelent, amelyet a jogszabály nem határoz meg egyértelműen, ennek értelmezése a bírósági gyakorlatra hárul. Az indokolt fenyegetettségérzetét a bíróság megállapította, amikor a kiskorú gyermekből szorongást váltott ki és menekülésre készítette a vádlott magatartása,²⁷ egy másik esetben a vádlottat – akit korábban már más bűncselekmény miatt jogerősen elítéltek – a sértettből heves érzelmi reakciót váltott ki zaklató üzeneteivel,²⁸ egy harmadik esetben pedig a vádlott felfokozott érzelmi állapota és indulatos magatartása – a bíróság megállapítása szerint – jogosan kelthetett félelmet a sértett félben.²⁹ A joggyakorlat mondta ki azt is, hogy a fenyegetettség érzése a zaklatás törvényi tényállásának esetében az elkövető által kifejtett ismétlődő cselekmények hatására a sértettben kialakuló folyamatos, graduális csökkenése a biztonságérzetnek.³⁰ Ennek megfelelően, amennyiben nem egy ismétlődő jellegű cselekményről van szó, úgy már nem állapítható meg az, hogy az elkövető magatartása a fenyegetettség folyamatos érzetét kelti.

A *megaláztatás érzése* több helyen szerepel a Büntető törvénykönyvben, mégis nehéz egyértelműen meghatározni a jelentését, mivel a jogalkotó különféle vonatkozásokban alkalmazza ezt a kifejezést.³¹ A Büntető törvénykönyv 212. § által megfogalmazott rágalmazás tényállása például a megaláztatást olyan magatartásként írja le, amely alkalmas arra, hogy a közvéleménnyel szemben a sértettet lealacsonyítsa, vagy a sértettet a foglalkozásához szükséges bizalom elvesztésének tegye ki. Mivel ennél pontosabb megfogalmazás nincs, a Büntető törvénykönyv 190a. cikkének vonatkozásában is ezt érdemes kiindulópontként alkalmazni. A kín fogalmának pontos meghatározása is hiányzik a

26 Janczukowicz, 2016.

27 Wyrok SO w Gliwicach z 16.10.2018 r., VI Ka 893/18, LEX nr 2638002.

28 Wyrok SO w Gliwicach z 27.08.2018 r., V Ka 255/18, LEX nr 2553186.

29 Wyrok SO w Gliwicach z 13.03.2018 r., VI Ka 155/18, LEX nr 2561794.

30 Wyrok SO w Elblągu z 22.11.2018 r., VI Ka 476/18, LEX nr 2614930.

31 Budyn-Kulik, 2020.

jogszabályból, mivel az *udręczenie* kifejezést mindössze a 190a. cikk alkalmazza, azonban a különös kín (*szczególne udręczenie*) fogalma többször előfordul, és a szakirodalom is javarészt ennek értelmezésével foglalkozik. A lengyel értelmező szótár ezt a kifejezést más személynek okozott testi vagy lelki szenvedésként definiálja.³² Ennek alapján arra következtethetünk, hogy jelen rendelkezés értelmezésekor az okozott kín fizikai és pszichikai természetű egyaránt lehet.

A *magánszféra valódi és jelentős megsértésével* kapcsolatosan a Legfelsőbb Bíróság egyik kiemelt jelentőségű ítéletében megállapította, hogy nem hiábavaló a „jelentősen” kifejezés alkalmazása a normaszövegben, hiszen ez adja a magánszféra megsértésének fokmérőjét, ennek segítségével lehet megállapítani a cselekmény intenzitását.³³ Ugyanezen döntésében a bíróság megfogalmazta azt is, hogy a magánélet megsértése a sértett személyes szférájába való jogosulatlan behatolás elkövetésének pillanatában megvalósul. Tehát például amennyiben az elkövető titkoltan felvételeket készít a sértettéről, a felvételek mennyiségétől és további sorsától függetlenül már a tartalmuk miatt az első felvétel elkészítése pillanatában megvalósul a magánélethez való jog megsértése.

A *személyazonosság eltulajdonításának* kriminalizálásával a jogalkotó az ember személyiségi jogait kívánja védeni, úgy, mint a képmáshoz való jogot, személyes adatok védelméhez és az azonosítást elősegítő egyéb adatok védelméhez való jogot. A Büntető törvénykönyv 190a. cikk 3. § szerinti minősített esetben a fentiek mellett az emberi élet védelme is védett jogi tárgyként jelenik meg. A kitartó zaklatástól eltérően a személyazonosság eltulajdonításának nem feltétele a cselekmény többszöri megismétlődése, azért a bűncselekmény törvényi tényállását a jogszabály által meghatározott magatartás *egyetlen alkalommal történő tanúsítása már megvalósíthatja*. Szintén eredmény-bűncselekmény, ahol az eredmény a más személynek okozott kár azáltal, hogy az elkövető más személynek adja ki magát e személy személyazonosító jegyeinek jogtalan felhasználásával, amelyek segítségével a sértett azonosítható. A törvény ilyen személyazonosító jegyként határozza meg a képmást, a személyes adatot és bármilyen más egyéb olyan adatot, amely alkalmas a személy azonosítására. Ebből következik, hogy csak a valódi, természetes személy adatait lehet felhasználni, mivel egy fiktív személy adatai nem minősülnek személyes adatoknak.³⁴ A cselekmény szubjektív oldala tartalmazza az elkövető arra irányuló szándékát, hogy másnak kárt okozzon, tehát ebben az esetben is kizárt a gondatlan elkövetés, illetve az elkövetéshez egyenes szándék megléte szükséges.

32 Udręczenie [Online]. Elérhető: <https://sjp.pwn.pl/szukaj/Udr%C4%99czenie.html> (Letöltve: 2022. június 30.)

33 Wyrok SN z 12.01.2016 r., IV KK 196/15, LEX nr 1976249.

34 Mozgawa, 2021.

A 190a. cikk 3. §-a a kitarító zaklatás és a személyazonosság eltulajdonításának azon súlyosabban büntetendő esetét kriminalizálja, amikor a sértett az elkövető magatartásának hatására öngyilkosságot követ el. Ez az alakzat is materiális bűncselekmény, eredményeképpen a sértett a saját életére tör. A tényállás megállapításának nem feltétele, hogy az öngyilkosság sikeres legyen, elegendő annak megkísérlése is.³⁵

2.2. Joggyakorlat

A lengyel bíróságok gyakorlata sokat orientálta, hogy pontosan mely cselekmények minősülnek zaklatásnak, illetve eshetnek akár a cyberbullying kategóriájába. A leggyakoribb esete a zaklatásnak a sértett követése, vele közvetlen kapcsolat létesítése.³⁶ Ennek – büntetőjogilag ténylegesen megfoghatóan – főleg fizikai formában történő megvalósulása jellemző, de ebbe a kategóriába sorolható a sértettel internetes oldalakon keresztül történő kéretlen és ismétlődő kapcsolatfelvétel is, azaz a cyberbullyingnak ez a formája. Szintén jellemző formája a zaklatásnak az írásban történő kontaktteremtés, tehát levelek, e-mail vagy SMS-üzenetek folytatólagos küldözgetése. Ezzel kapcsolatban kiemelendő, hogy több bírósági ítéletből³⁷ is kitűnik, hogy az elektronikus úton való kapcsolattartási formák, mint az e-mail vagy az SMS-üzenetek tartalmának értékelése nem tér el a hagyományos, „offline” elkövetett zaklatás miatti felelősség megállapításától. A zaklatás tényállásának megállapításakor jóval nagyobb nyomatéka van az üzenet tartalmának, a szóhasználatnak és a körülmények értékelésének, mint annak, hogy az milyen úton jut el a sértetthez.

A közösségi médián keresztül történő kapcsolattartás esetében is többször állapította meg bíróság a zaklatás megvalósulását, külön hangsúlyt helyezve a zaklatás értékelésénél az üzenetküldések gyakoriságára. Egyik esetben egy általános iskolai tanár a 14 éves diákjának küldött rendszeresen, napszaktól függetlenül üzeneteket közösségi oldalakon, mellyel súlyosan megsértette a sértett személyes szféráját.³⁸ Fontos elem és a jelenlegi szabályozási környezet megértéséhez is elengedhetetlen az a tényező, miszerint a kérdéses ügyben a bíróság nem értékelte külön a sértett életkorát, hiszen az a törvényi tényállás szerint nem bír megkülönböztető jelleggel, hogy a cyberbullying-jellegű cselekmény kiskorú vagy nagykorú sérelmére követik el.

35 Mozgawa, 2021.

36 Janczukowicz, 2016.

37 Wyrok SO w Poznaniu z 28.08.2018 r., IV Ka 697/18, LEX nr 2574554., Wyrok SO w Warszawie z 7.09.2018 r., VI Ka 1612/17, LEX nr 2568459., Wyrok SO w Sieradzu z 18.04.2018 r., II Ka 59/18, LEX nr 2485253., Wyrok SO w Sieradzu z 23.10.2019 r., II Ka 226/19, LEX nr 2760463.

38 Wyrok SO w Toruniu z 25.05.2017 r., IX Ka 189/17, LEX nr 2362424.

A zaklatás tényállását valósíthatja meg a sértettről fotó vagy videó készítése is, ha az alkalmas a magánszférájának megsértésére. Ennek megállapítását nem zárja ki, ha a felvétel elkészítése nyilvános, mindenki számára elérhető helyen történik, illetve az sem, ha egy egyébként teljesen semleges tevékenységet dokumentál az elkövető.³⁹ Ezzel kapcsolatban a lengyel legfelsőbb bíróság két ítélete is releváns.⁴⁰ Az egyik esetben a bíróság megállapította, hogy a magánszféra megsértése a felvételek rögzítésének pillanatában megvalósul, illetve hogy a cselekmény ilyen minősülését nem az elkészült anyagok jellege adja, hanem a pusztán beavatkozás ténye, a privát szférába történő jogszolgáltatlan behatolás. Ez utóbbi vonatkozásában lényeges kérdés a zaklatás fennmaradása, illetve a magánélethez való jog megsértése, azonban a bíróság meglátása szerint nehezen valósulhat meg egy olyan helyzet, amelyben a tartós zaklatás ne járna együtt a magánszféra jelentős megsértésével. A bíróság ebben az ítéletében emelte ki a „jelentős sértés” mércéjét is, amelyről fentebb már szó esett. A fotós vagy videós felvételekkel megvalósuló zaklatás megállapítására került sor például abban az esetben is, amikor az elkövető a sértetteket a lányuk tulajdonában lévő építési telken két hónapig tartó időintervallumban rendszeresen fotózta, videózta, továbbá sértő megjegyzéseket tett rájuk.⁴¹

2.3. Munkahelyen vagy oktatási intézményben történő bántalmazás

A *cyberbullying* bántalmazó jellegű cselekménye különös jelentőséget ölthet, amennyiben az a bántalmazott személy tanulmányi, szakmai előrehaladását veszélyeztetheti. Emiatt különös figyelmet érdemes szentelni a munkahelyi, illetve az iskolai bántalmazásoknak, hiszen e cselekmények is jellemzően félelem, megaláztatás vagy kín érzését kelthetik az elszenvedő félben.⁴²

A Munka törvénykönyve⁴³ (*Kodeks pracy*) a munkáltató kötelezettségei között sorolja fel a munkahelyi társadalmi együttélés szabályainak kialakítását és betartatását a 94. cikk (10) bekezdésében, azonban még ennél is pontosabban fogalmaz a 94³. cikk, amely a *mobbing* jelenségére vonatkozó rendelkezéseket tartalmaz. A törvény meghatározása szerint a *mobbing* a munkavállalóval kapcsolatos vagy ellene irányuló cselekmény

39 Janczukowicz, 2016.

40 Wyrok SN z 29.03.2017 r., IV KK 413/16, OSNKW 2017, nr 8, poz. 44., Wyrok SN z 12.01.2016 r., IV KK 196/15, LEX nr 1976249.

41 Wyrok SO w Toruniu z 17.08.2017 r., IX Ka 839/16, LEX nr 2549861.

42 Marciniak, 2020.

43 Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1320 z późn. zm.). Elérhető: [https://sip.lex.pl/#/act/16789274?unitId=art\(94\)&cm=DOCUMENT](https://sip.lex.pl/#/act/16789274?unitId=art(94)&cm=DOCUMENT) (Letöltve: 2022. június 30.)

vagy magatartás, amely a munkavállaló tartós és hosszú ideig húzódó zaklatásához vagy megfélemlítéséhez vezet, eredményeképpen a munkavállaló szakmai önértékelése csökken, a munkavállaló lealacsonyításához vagy nevetségessé válásához, a munkatársak csoportjától való elszigeteléshez vagy kizáráshoz vezet, vagy ezt célozza.⁴⁴ A törvény a munkáltató kötelezettségeként állapítja meg a *mobbing*gal szemben történő fellépést, illetve arról is rendelkezik, hogy a *mobbing* eredményeképpen sérelmet szenvedő munkavállaló kártérítésre tarthat igényt. Amennyiben a *mobbing* hatására a munkavállaló a munkaszerződést felmondja, felmondását írásban köteles megtenni az ahhoz vezető ok megjelölésével, amely csökkentheti a munkahelyi zaklatás látenciáját. A statisztikák mindazonáltal azt mutatják, hogy a *mobbing* miatt indított eljárások kevés valószínűséggel járnak sikerrel, mivel a bíróságok rendkívül óvatosak annak megállapítását illetően, hogy az adott ügyben megvalósult-e a *mobbing* vagy sem,⁴⁵ továbbá – mint általában minden bántalmazásjellegű cselekménynél – itt is magas látenciával kell számolni.

Az iskolai zaklatással, illetve kortárs bántalmazással kapcsolatban érdemes kiemelni, hogy a Büntető törvénykönyv rendelkezései alapján a 18 éven aluli gyermekek egymás közötti bántalmazása nem büntethető, és más jogszabály sem rendelkezik róla, ezért a kiskorú, kiskorúval szembeni *cyberbullying* cselekményének büntetőjogi szempontból történő vizsgálata ingoványos terület.

A *cyberbullying* problémájáról az oktatási intézményekben a lengyel állami számvevőszék folytatott egy vizsgálatot 2017-ben,⁴⁶ amelynek eredménye szerint az Oktatási Minisztérium, az iskolák, valamint a rendőrség valójában egyáltalán nincsenek tisztában azzal, hogy a *cyberbullying* milyen komoly veszéllyel jár a gyerekekre, illetve a fiatalokra nézve. A vizsgálat megállapította, hogy a megkérdezett gyermekek 40%-a, a szülők 35%-a és a tanárok 45%-a érintett valamilyen formában a *cyberbullying* által. Ennek ellenére az iskolák nem dolgoztak ki iránymutatásokat, szabályzatokat, amelyek a jelenség elleni küzdelmet segíthetnék, legalább a tekintetben, hogy a probléma megnevezésre kerül és az érintettek tisztába kerülnek azzal, hogy egy ilyen helyzetben milyen eszközökhöz lehet nyúlni, milyen eljárásrendet lehet követni. A vizsgálat megállapította, hogy milyen magas a látencia ezen a területen, milyen magas a komoly sérelem okozásának kockázata, nem csak az egyénre, hanem egy egész csoportra vetítve.

44 Büntető törvénykönyv Art. 94³ §1. *Mobbing* oznacza działania lub zachowania dotyczące pracownika lub skierowane przeciwko pracownikowi, polegające na uporczywym i długotrwałym nękananiu lub zastraszaniu pracownika, wywołujące u niego zaniżoną ocenę przydatności zawodowej, powodujące lub mające na celu poniżenie lub ośmieszenie pracownika, izolowanie go lub wyeliminowanie z zespołu współpracowników.

45 Marciniak, 2020.

46 <https://www.nik.gov.pl/plik/id,15249,vp,17730.pdf>

A vizsgálat megállapította azt is, hogy bár a kortárs bántalmazás jelensége sajnos nem új keletű, a fejlődő technológiának köszönhetően az elkövetőnek számos olyan eszköz áll rendelkezésére, amelynek segítségével a károkozás súlyosabb lehet. A vizsgálat továbbá kiemelte a megelőzés fontosságát és különösen a szülők kulcsszerepét a megelőzésben. A szülőket ugyanakkor nem lehet magára hagyni ezzel a problémával, szükséges az iskola és a rendőrség támogatása. A rengeteg negatív megállapítás mellett a vizsgálat pozitívan értékelt az iskolai személyzet érzékeny reagálását azokban az esetekben, amikor egy-egy eset a tudomásukra jutott.

2.4. A cyberbullying és a gyűlöletbeszéd kapcsolata

A lengyel jogrendszer szerint ezt a kapcsolatot értékelni azért különösen nehézkes, mivel sem a cyberbullying, sem pedig a gyűlöletbeszéd nem önálló törvényi tényállás. A gyűlöletbeszéd-jellegű bűncselekmények és a cyberbullying elhatárolásakor az utóbbi magatartás ismétlődő jellege lehet mérvadó, mivel a gyűlöletbeszédhez kapcsolódó tényállások megvalósulásának egyik esetben sem feltétele az adott időkeretben való folyamatos, illetve ismételt elkövetés.⁴⁷ A differenciálást segíti továbbá annak megállapítása is, hogy a gyűlöletbeszéd verbális agresszióval jár, míg a cyberbullying ennél lényegesen árnyaltabb, hiszen fizikailag, verbálisan és passzív magatartás tanúsításával is elkövethető.⁴⁸ Közös jellemzőjük az agresszió és egy bizonyos személy vagy csoport célzott támadása.⁴⁹ Kiemelendő, hogy a lengyel büntetőjog a szexuális orientáció és a fogyatékoság miatti diszkrimináció esetét nem emelte bele a Büntető törvénykönyv 257. cikke szerinti tényállásba, amely cikk a leginkább közelít a gyűlöletbeszéd fogalmához.⁵⁰

3. A megelőzéssel kapcsolatos szabályozás és gyakorlat

Kifejezetten jogszabályi rendelkezések a cyberbullying megelőzésére – minthogy magára a jelenségre sem – egyelőre nem születtek. A lengyel miniszterelnökség által felügyelt NASK (*Naukowa i Akademicka Sieć Komputerowa*)⁵¹ kutatóintézet az Országos Okta-

47 Bedrosova–Machackova–Šerek–Smahel–Blaya, 2022.

48 Wiczorkowski–Suwińska, 2021.

49 Bedrosova–Machackova–Šerek–Smahel–Blaya, 2022.

50 Wiczorkowski–Suwińska, 2021.

51 <https://www.nask.pl/>

tási Hálózattal (*Ogólnopolska Sieć Edukacyjna*)⁵² együtt készített egy kézikönyvet,⁵³ amely az iskolai cyberbullying megelőzését tárgyalja és elsődleges címzettjei a tanárok.

A kézikönyv a cyberbullying definiálásával kezdődik. Eszerint a cybebullying tere elsődlegesen a közösségi média, az online kommunikációs terek, valamint az online játékok. A cyberbullying leggyakrabban a kortársak közötti agresszió egyik formája. A definíció után a kézikönyv egy 2006-os esetet idéz fel, amikor Gdanskban egy 14 éves lányt a kortársai, abban az időben, amikor a tanár nem volt jelen a tanteremben, meztelenre vetkőztettek és szexuálisan molesztáltak. Az esetről felvétel is készült, amelynek internetre való feltöltésével a lány folyamatosan fenyegették. A lány végül öngyilkosságot követett el. Az eset hatására az akkori Nemzeti Oktatási Minisztérium (*Ministerstwo Edukacji Narodowej*) elindította a zéró tolerancia a bántalmazással szemben programot (*Zero tolerancji dla przemocy w szkole*).⁵⁴ A program lebonyolításáért a kormányzat felelt, a program alá tartozó feladatokat az állami szervezeti egységek, önkormányzati egységek, rendőrség, polgárőrség, civil szervezetek, egyházak, iskolák és oktatási intézmények, valamint pedagógusképző intézmények végezték. A program rengeteg kritikát kapott, mert nem a megelőzésre fókuszált, hanem a megtorlásra.

A kézikönyv összehasonlítja a cyberbullyingot a „hagyományos” kortárs bántalmazással. Nem elvéve a „hagyományos” kortárs bántalmazás komolyságát, a kézikönyv szerint a cyberbullyinggal szembeni küzdelem jóval nehezebb feladat. Ezzel kapcsolatosan a cyberbullying öt jellemzőjét emeli ki: (i) azt a „képességét”, hogy nagy tömegekhez képes (ii) nagyon rövid idő alatt eljutni, az (iii) elkövető anonimitását, (iv) a cselekmény határok nélküli jellegét, valamint (v) a felnőttek kontrolljának teljes hiányát. Ezt követően a kézikönyv rátér a cyberbullying következményeire. Kiemeli az áldozatok védtelenségét, az áldozat – különösen pedig a gyermekáldozat – érzelmi nehézségeit, különösen a magányt, a megaláztatást, a tehetetlenséget, félelmet, szomorúságot, a szégyenérzetet. A hosszantartó bántalmazás kihat az áldozat önmagáról és a körülötte lévő világról való gondolkodására, komoly nehézségei lehetnek a későbbiekben a kapcsolatteremtéssel, az önértékeléssel, tanulási nehézségekkel küzdhetnek, pszichológiai és fizikai, egészségügyi problémák jelentkezhetnek náluk. Nagyon gyakori az öngyilkosságról való fantáziálás, az öngyilkossági kísérlet és maga az öngyilkosság is.

A kézikönyv tárgyalja, hogy milyen eszközök állhatnak rendelkezésére a szülőknek a cyberbullying megakadályozására, illetve megelőzésére. Kiemeli a gyermekkel folytatott folyamatos kommunikációt és párbeszédet – többek között az internetes

52 <https://ose.gov.pl/>

53 <https://it-szkola.edu.pl/publikacje,plik,71>

54 http://www.lider.szs.pl/download/zero_tolerancji.pdf

magánszféra szabályairól, a témára való érzékenységről –, a bizalommal teli környezet kialakítását és a gyermek megerősítését újra és újra abban, hogy bármilyen ügygel bátran fordulhat az egyik vagy a másik szülőhöz. Hangsúlyozza a jól kommunikált és közösen kialakított határok tartását a fényképek, illetve a tartalom posztolásáról, valamint a szülői szűrőprogramok alkalmazását.

A kézikönyv tárgyalja azt az esetet is, amikor egy gyermek a cyberbullying áldozatául esik. Itt elsősorban kiemeli azokat a gyermeki magatartásokat, amelyeket a szülőknek és a tanároknak egyaránt jelezniük kell, hogy valami nincs rendben, és a gyermek feltehetőleg valamilyen bántalmazás áldozata. Ilyen magatartás az iskolakerülés, a kortársakkal való kapcsolatkerülés, a kedvenc elfoglaltságokról való lemondás, hangulat-ingadozás, súlyosbodó magatartás-problémák, idegesség. A helyes reakció egy ilyen helyzetben – a kézikönyv szerint – a nyugalom megőrzése és a tények felderítése, illetve a gyermek biztosítása arról, hogy biztonságos környezetben van. Ezt követően érdemes egy cselekvési tervet készíteni, amelybe a gyermeket is érdemes bevonni. Ennek keretében kérni kell a gyermektől, hogy ne válaszoljon az elkövető kapcsolatfelvételeire, ne törölje a bizonyítékokat (ezeknek a bizonyítékoknak a megfelelő tárolására a gyermeknek szülői segítségre van szüksége), gondolja át a saját kapcsolati adatainak megváltoztatását. Miután – legfontosabb lépésként – a cyberbullying bizonyítékai mentésre kerültek, az esetet be kell jelenteni a szolgáltatónál. Amennyiben az elkövető személye ismert, fel kell venni a kapcsolatot a gyermek szüleivel, valamint az oktatási intézménnyel, és szükség esetén – az eset körülményeit mérlegelve – feljelentést kell tenni a rendőrségen. A kézikönyv úgy ítéli meg, hogy a cyberbullying legtöbb esetben nem éri el azt a szintet, ami a rendőri beavatkozást tenné indokolttá, és – amennyiben jól van kezelve – intézményi szinten orvosolható.

A kézikönyv kitér arra az esetre is, amikor valaki azzal szembesül, hogy a gyermeke az elkövetői oldalon érintett a cyberbullyingban. Ebben az esetben is a legfontosabb cselekvési elemként a gyermekkel való kommunikációt és a miértek felderítését irányozza elő, azaz annak megértését, hogy a gyermek miért tette, amit tett. A kutatások ugyanis azt bizonyítják, hogy a legtöbb esetben a gyermekek az elkövetői oldalon nincsenek tisztában azzal, hogy a tetteiknek milyen következményeik lehetnek. Ebben az esetben – a kézikönyv szerint – amellet, hogy elmagyarázzuk neki azt, hogy a cyberbullying mennyire helytelen és milyen súlyos következményekkel járhat, fel kell ajánlanunk neki a reparáció lehetőségét, azaz el kell neki mondani, hogy időről időre mindenki követhet el olyat, amit később megbán, de ezeket a cselekedeteket meg lehet bánni és jóvá lehet tenni.

A kézikönyv felsorolja azokat a telefonszámokat, illetve honlapokat, amelyek segítségül hívhatók egy-egy eset kapcsán.

A kézikönyvön kívül kiemelhető még az az útmutató, amely szintén az iskolákat célozza, és kifejezetten a tanároknak⁵⁵ szól. Az útmutató felépítése nagyon hasonlít a kézikönyvéhez. Külön felhívja a figyelmet a szülőkkel való együttműködés fontosságára, illetve felsorolja azokat a programokat, amelyek működhetnek a megelőzés kapcsán. Felhívja a figyelmet a megfelelő belső eljárásrend és a képzés fontosságára mind a diákok, mind pedig a tanárok esetében.

Több civil szervezet is magára vállalja olyan képzések szervezését, amelyek célja a cyberbullying megelőzése. Ezek közül kiemelendő a megelőzési és függőségkezelési központ „Stop cyberprzemoc”⁵⁶ nevű programja.

4. A szolgáltatók, intézmények felelőssége

Lengyelországban az internetre vonatkozó szabályokat a Polgári törvénykönyv és az elektronikus szolgáltatásokról szóló törvény (*Ustawa o świadczeniu usług drogą elektroniczną*)⁵⁷ tartalmazza, amely egyben átülteti a vonatkozó európai uniós szabályt, az e-kereskedelmi irányelvet. A szólásszabadságnak és cenzúra tilalmának alkotmányos rendelkezésein kívül a sajtótörvény 5. fejezete tartalmaz a kiigazításra (*sprostowanie*) vonatkozó szabályokat, amelyek az elektronikus formában megjelent sajtótartalmakra is alkalmazandók. E szerint az elektronikus formában megjelenő sajtótermék szerkesztője a kiigazítás kézhezvételétől számított 3 napon belül köteles a kiigazítást elvégezni [sajtótörvény 32. cikk 1. pont 1)]. Jelenleg *nincs* konkrét jogszabály, amely a szolgáltatók felelősségét akár a gyűlöletbeszédért vagy egyének internetes bűncselekményéért vagy a szólásszabadság korlátozásáért az osztrák vagy a német megoldáshoz hasonlóan szabályozná. 2020 végén és 2021 elején volt erre egy jogalkotói szándék, de a folyamatot felfüggesztették, valószínűleg a hatékony uniós szabályozásra várva.

2020. december 17-én az Igazságügyi Minisztérium bejelentette,⁵⁸ hogy szabályozni fogja a közösségimédia-szolgáltatókat. Eredetileg a törvényjavaslat előterjesztését 2021 közepére tervezte. Ugyanakkor – köszönhetően a közelmúlt világpolitikai eseményeinek is (Trump amerikai elnök Twitter- és Facebook-fiókjának blokkolása) – 2021. február

55 <https://it-szkola.edu.pl/publikacje,plik,71>

56 <http://www.profilaktyk.info/cyberprzemoc.html>

57 Ustawa z dnia 18 lipca 2002 r. o świadczeniu usług drogą elektroniczną. Elérhető: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20021441204/U/D20021204Lj.pdf> (Letöltve: 2022. június 30.)

58 A bejelentés sajtótájékoztatón történt, melynek összefoglalt tartalma itt elérhető: <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/ochrona-wolnosci-slowa-uzytkownikow-serwisow-spolecznosciowych> (Letöltve: 2022. június 30.)

1-jén megjelent⁵⁹ a nyilvánosságnak is elérhető formában az a törvénytervezet (2021. január 15-i dátumozással), amelynek célja a szólásszabadság védelme az online közösségimédia-szolgáltatások során (*Ustawa z dnia 2021 r. o ochronie wolności słowa w internetowych serwisach społecznościowych* – a továbbiakban: Tervezet).

A közösségi média szabályozásának kérdése Lengyelországban évek óta napirenden van. Számos újságíró kifogásolta,⁶⁰ hogy a Facebook – meglátásuk szerint – önkényes módon zárta a profiljukat vagy törölt általuk megosztott tartalmakat. 2019. szeptember 23-án a Nemzeti Média Tanács elnöke *keresetet indított* a varsói kerületi bíróságnál (*Sąd Okręgowego w Warszawie*) a Facebookkal szemben,⁶¹ amelyben állította, hogy a közösségimédia-szolgáltató megsértette az alkotmány által garantált véleménynyilvánítás szabadságát, amikor korlátozta az általa posztolt tartalom elérhetőségét. Ezzel a keresetindítással egyértelművé váltak a Facebookkal szembeni jogviták, kifogások kezelésének nehézségei. A varsói kerületi bíróságnak a keresetet Írországba kellett kézbesítenie, mivel az ottani leányvállalatuk felel az európai működésért. Kérdéses, hogy a Facebook vállalta-e a lengyel bíróságok előtti eljárást, az eljárásról ugyanis egyéb információ nem elérhető, feltételezhetően még mindig tart.

A Tervezet tehát erre a *jól látható lengyel szabályozási igényre érkezett válaszul*. A Preambulum szerint annak a felismerésnek köszönhetően született, miszerint a véleménynyilvánítás szabadsága, mint alkotmányos alapjog, elengedhetetlen az igazság kereséséhez, a demokratikus állam működéséhez, a szólásszabadság és az emberi méltóság tiszteletben tartásához.

A Tervezet azokat a közösségi (internet) média szolgáltatásokat szabályozza, amelyeknek *legalább 1 millió regisztrált felhasználójuk van*, célja az emberi jogok védelmének megerősítése ezeken a felületeken (1. cikk), valamint a közösségimédia-szolgáltatások felügyelete (2. cikk). A szabályozás *alanyi hatálya* tehát kifejezett és „szűk”, *ellentétben* például a szabályozást tervező *Írországgal* vagy az *Egyesült Királysággal*, ahol a közösségi médiát is a hatálya alá vonó szabályozás az internetes szolgáltatások jóval szélesebb körére terjed ki. A Tervezet 3. cikke a fogalom meghatározások között definiálja a közösségimédia-szolgáltatást (*internetowy serwis społecznościowy*) és a szolgáltatót (*usługodawca*). Eszerint *közösségimédia-szolgáltatás* alatt azokat az elektronikus szolgáltatásokról

59 Elérhető: <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/zachecamy-do-zapoznania-sie-z-projektem-ustawy-o-ochronie-wolnosc-i-uzytownikow-serwisow-spoecznościowych> (Letöltve: 2022. június 30.)

60 Elérhető: <https://www.ordoiuris.pl/dzialalnosc-instytutu/znani-dziennikarze-w-obronie-wolnosc-i-slowa-w-mediach-spoecznościowych> (Letöltve: 2022. június 30.)

61 Elérhető: <https://bydgoszcz.tvp.pl/44519306/skladam-pozew-krzysztof-czabanski-przeciw-cenzurze-w-internecie> (Letöltve: 2022. június 30.)

szóló törvény értelmében vett elektronikus szolgáltatásokat kell érteni, amelyek lehetőséget adnak a felhasználóknak arra, hogy tartalmat osszanak meg, amely tartalom címzettje egy másik felhasználó vagy a nyilvánosság (és legalább 1 millió regisztrált felhasználója van). A *szolgáltató* az a közösségimédia-szolgáltató, amely a felhasználók által közétett információk számára felületet biztosít (és legalább 1 millió regisztrált felhasználója van).

A Tervezet *átfogó* szabályokat tartalmaz. Szabályozza:

- a közösségimédia-szolgáltatók felügyeletét annak érdekében, hogy a felhasználók véleménynyilvánítási szabadsága és valós információkhoz való joga biztosított legyen;
- a szolgáltatók *jogellenes tartalomért való felelősségét* (ideértve a gyűlöletbeszédet is);
- a szolgáltatók kötelezettségeit arra nézve, hogy a véleménynyilvánítás szabadságát és a valós információkhoz való hozzáférést garantálják;
- a szolgáltatók által kötelezően működtetendő, a felhasználók kezdeményezésére induló panaszkezelési mechanizmus szabályait a jogellenes tartalom bejelentésére (i) és a véleménynyilvánítási szabadság megsértésének bejelentésére (ii).

A Tervezet részletesen meghatározza a szolgáltatók kötelezettségeit, amelyek közül kiemelendő a transzparenciát erősíteni célzó *általános* (i), valamint *egyszeri* (ii) *jelentéstételi kötelezettség*. Az általános jelentéstételi kötelezettség keretében a Tervezet 15. cikk (1)–(2) bekezdése szerint annak a szolgáltatónak, amely egy naptári év alatt 100 feletti bejelentést (panaszt) kap a jogellenes tartalom elérhetővé tételével, a tartalom korlátozásával vagy a felhasználói profil korlátozásával kapcsolatban, félévente (minden fél év lezárását követő 1 hónapon belül) lengyel nyelven jelentést (*sprawozdania*) kell tennie a bejelentések kezelésének módjáról. A jelentést a közösségi média felületén *jól látható módon, közvetlenül és állandó jelleggel* elérhetővé kell tenni. A szolgáltató az Elektronikus Távközlési Hatóság elnökéhez fordul annak érdekében, hogy a jelentés az Elektronikus Távközlési Hatóság hivatalos elektronikus lapjában (*Dzienniku Urzędowym Urzędu Komunikacji Elektronicznej*)⁶² megjelenjen (minden fél év lezárását követő 1 hónapon belül). Az Elektronikus Távközlési Hatóság elnöke a jelentést *azonnal* közli. Az *egyszeri jelentéstételi* kötelezettség keretében, a Tervezet 46. cikke szerint, a Tervezet hatálybalépésétől számított 3 hónapon belül a szolgáltatók az előző évre vonatkozóan jelentést készítenek, amelyek tartalmazzák az eddig alkalmazott eljárásokat az álhírek elleni fellépés, valamint a jogellenes tartalom terjesztése elleni fellépés során.

62 Elérhető: <http://edziennik.uke.gov.pl/actbymonths> (Letöltve: 2022. június 30.)

A Tervezet új jogintézményt vezet be a személyiségi jogok hatékony védelme érdekében. Az ún. „vak kereset” (*ślepy pozew*) lehetővé teszi az érintett személy részére, hogy az online térben elkövetett személyiségi jogi sérelem miatt pert indítson ismeretlen alperes ellen. A kereset az alperes személyes adatainak ismerete nélkül, a jogsértő tartalomhoz vezető link, a közzététel dátuma és ideje, valamint a jogsértő felhasználói fiók (felhasználói név) megadásával benyújtható. A Tervezet 8. fejezete az új jogintézmény bevezetésének érdekében módosítja a Polgári törvénykönyv és a polgári eljárásjog szabályait. A „vak kereset” kezdeményezésének lehetősége, a lengyel ombudsman javaslatával összhangban, az Amerikai Egyesült Államokban ismert *John Doe lawsuit*⁶³ mintájára kerül bevezetésre a lengyel jogrendbe.

A Tervezet nem ír elő általános tartalomfigyelési kötelezettséget a szolgáltatóknak, bejelentésre azonban el kell távolítani a jogellenes tartalmat (*treści o charakterze bezprawnym*) és az ügyész utasítására a bűncselekményt megvalósító tartalmat (*treści o charakterze przestępnym*).

A felhasználók által tett panaszok kezelésére transzparens és hatékony, lengyel nyelven elérhető eljárást kell kialakítani. A közösségimédia-szolgáltatás szabályzatát (*regulamin internetowego serwisu społecznościowego*) – amelynek meg kell felelnie a lengyel jogszabályoknak – szintén lengyel nyelven elérhetővé kell tenni. A szabályzatnak tartalmaznia kell a bejelentési eljárás részletes leírását. Amennyiben a szolgáltató nem ad helyt a jogellenes tartalom elleni panasznak, úgy értesíti a felhasználót a polgári eljárás megindításának vagy – bűncselekmény gyanúja esetén – a feljelentésnek a lehetőségéről.

A Tervezet meghatározza a jogellenes tartalmat, és külön kiemeli, illetve definiálja a bűncselekményt megvalósító tartalmat. Jogellenes tartalom mindaz a tartalom, amely személyiségi jogot sért, álhír, bűncselekményt megvalósít, sérti a tisztességesség követelményét, terjeszti, illetve népszerűsíti az erőszakot, szenvedést és megalázást.⁶⁴ Bűncselekményt megvalósító tartalom, amely a Büntető törvénykönyv (*Kodeks karny*) 117–119., 127–130., 133., 134–135., 137., 140., 148–150., 189–189a., 190a., 194–204., 222–224a., 249–251., 255–258., 343. szakaszai szerinti tényállásait megvalósítja (tipikusan: gyűlöletkeltés, gyűlöletbeszéd, államellenes bűncselekmények, életellenes vagy egészség elleni bűncselekmények, szabadság elleni bűncselekmények, lelkiismereti és vallás-zabadság elleni bűncselekmények, a szexuális önrendelkezés és tisztesség elleni bűncselekmények, állami és önkormányzati szervek elleni bűncselekmények, választások

63 Az amerikai eljárásjogban ismeretlen alperesek ellen indított pertípus elnevezése.

64 Art. 3.8) „treści o charakterze bezprawnym – rozumie się przez to treści naruszające dobra osobiste, dezinformację, treści o charakterze przestępnym, a także treści, które naruszają dobre obyczaje w szczególności rozpowszechniają lub pochwalają przemoc, cierpienie lub poniżenie”.

tisztaságának megsértése, közrend elleni bűncselekmények, katonai parancs megtagadása.⁶⁵ *Bűncselekményt megvalósító tartalom esetén* a Tervezet 36. cikke (1) bekezdése alapján az ügyész megkeresheti a szolgáltatót, illetve a képviselőjét, hogy szolgáltatson információt, adatot, amely lehetővé teszi a bűncselekményt megvalósító tartalmat hozzáférhetővé tevő felhasználó *beazonosítását*. Amennyiben a bűncselekményt megvalósító tartalom kiskorút érintő pornográf tartalom vagy terrorista cselekmények elkövetésére felhív, terrorista cselekmények mellett támogatóan lép fel, illetve a tartalom hosszú távú „elérhetősége” *magában hordozza annak lehetőségét, hogy jelentős kárt okozzon vagy vissza nem fordítható hatása legyen*, az ügyész *azonnal kötelezi* a szolgáltatót a tartalom eltávolítására. Az ügyész döntését *haladéktalanul* végre kell hajtani. Az ügyész döntése ellen a kerületi bíróságnál (*sąd rejonowy*) lehet kifogást (*zażalenie*) emelni.

A Tervezet 6. fejezetében lefektetett szabályok (feltételek) szerint a szolgáltató *pénzbírsággal* sújtható, amennyiben a szolgáltató képviselője nem vizsgálja ki a bejelentést a Tervezet 20. cikke szerint, valamint akkor is, ha nem hajtja végre az ügyész utasítását. A bírság mind a közösségimédia-cégre, mind a közösségimédia-cég képviselőjére kiszabható. *A bírság összege 50 000–50 000 000 złoty (11 000–11 000 000 euró)*.

A Tervezet *kifejezett rendelkezéseket tartalmaz* arra az esetre, amennyiben a közösségimédia-szolgáltató zárolja egy felhasználó profilját (*ograniczenie dostępu do profilu użytkownika*), vagy elérhetetlenné tesz egy, a felhasználó által, a közösségi médiára kitett tartalmat (*ograniczenie dostępu do treści*). [Vélt vagy valós cenzúra a közösségi médiában]. Ennek a részletes szabályai – a könyvfejezet egyéb fókusza miatt – most nem kerülnek bemutatásra.

Tekintettel arra, hogy a cyberbullying jelensége nem szabályozott Lengyelországban, így a felelősség tekintetében – ideértve az oktatási intézmények és munkaadók felelősségét – sem állapíthatók meg különös szabályok. Ugyanakkor a lengyel oktatási törvény (*Prawo oświatowe*)⁶⁶ szerint az iskola köteles biztosítani a gyermekek számára a biztonságos környezetet, és szükség esetén – amennyiben ez a biztonság veszélyeztetve van, illetve sérül – be kell avatkoznia. Az iskolának kötelessége a szülőkkel való együttműködés is. A beavatkozás keretében fel kell derítenie az eset körülményeit, a bizonyítékokat el kell mentenie, értesítenie kell minden érintett diák szülőjét, alkalmazni kell azokat a rendelkezésére álló fegyverkezési eszközöket, amelyek megfelelnek a lengyel

65 Art. 3.7) „treści o charakterze przestępnym – rozumie się przez to treści, które pochwalają lub nawołują do popełnienia czynów zabronionych, określonych w artykułach: 117-119, 127- 130, 133, 134-135, 137, 140, 148-150, 189-189a, 190a, 194-204, 222-224a, 249-251, 255-258, 343 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. z 2020 r. poz. 1444 i 1517) lub realizują znamiona czynu zabronionego.”

66 Elérhető: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19910950425/U/D19910425Lj.pdf> (Letöltve: 2022. június 30.)

jogszabályoknak, valamint az iskolai szabályzatnak, és szükség esetén értesítenie kell a rendőrséget.

Az oktatási intézményekhez hasonlóan kötelessége a munkahelyeknek is a biztonságos munkakörnyezet biztosítása, felelősségük az oktatási intézményekéhez hasonló.

A Büntetőeljárás kódex⁶⁷ 304. paragrafusa alapján mindenki, aki tudomást szerzett bűncselekmény elkövetéséről, köteles az ügyészséget, valamint a rendőrséget értesíteni. A hatóságok tájékoztatása az elkövetett bűncselekményről nemcsak jog, hanem állampolgári kötelesség is. Amennyiben valaki tanúja vagy áldozata lett egy bűncselekménynek, több lehetősége is van arra, hogy a hatóságokat erről értesítse. Amennyiben a jelzés írásban történik, az egész esetet le kell írni a törvényben meghatározott értesítésmin-tán, és a levelet elküldeni az ügyészségnek. Amennyiben szóban szeretne valaki jelezni, akkor személyesen meg kell jelenni a rendőrkapitányságon, és szóbeli bejelentést kell tenni. Ezt a bejelentést a rendőrségnek el kell fogadnia. A kivizsgálást a hatóságok megtagadhatják, de a bejelentést minden esetben az ügyészségnek és a rendőrségnek is kell fogadnia. Az ügyésznek maximum 30 napon belül határozatot kell kiadnia arról, hogy kivizsgálja az ügyet, vagy a kivizsgálást megtagadja.

5. Összefoglalás

Lengyelországban sem a gyűlöletbeszéd, sem a cyberbullying nincsen elkülönülten, illetve célzottan szabályozva. A fogalommeghatározásokra sem került sor. A lengyel alkotmány, a Polgári törvénykönyv, a Büntető törvénykönyv, valamint a Büntetőeljárás kódex rendelkezései a mérvadóak, illetve a bírói gyakorlat, valamint útmutatók és kézikönyvek adnak eligazítást, amelyek mind a gyűlöletbeszédet, mind a cyberbullyingot elfogadhatatlannak tartják, azzal, hogy változó, melyik cselekmény milyen esetben válik bűncselekménnyé. A szabályozás hiátusa, illetve bizonytalansága mind a jogalkalmazás, mind a bűnfelderítés során egyértelmű. Az internetes zaklatásra igazi választ nem adó jelen szabályozás kritikusa a lengyel jogtudomány is.⁶⁸

A hiányos jogszabályi környezet a megelőzésnek is gátja. Ezt állapította meg egy 2017-es állami számvevőszéki jelentés is, amely a cyberbullyingot létező és igen komoly problémaként értékelte.

67 Elérhető: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970890555/U/D19970555Lj.pdf>
(Letöltve: 2022. június 30.)

68 Las, 2020.

Irodalomjegyzék

- BEDROSOVA, M., MACHACKOVA, H., ŠEREK, J., SMAHEL, D., BLAYA, C. (2022) 'The relation between the cyberhate and cyberbullying experiences of adolescents in the Czech Republic, Poland, and Slovakia', *Computers in Human Behavior*, 126 DOI: 10.1016/j.chb.2021.107013
- BOJANOWSKI T. (2021) 'Wybrane prawnokarne aspekty mowy nienawiści w kontekście standardów ochrony wolności słowa', *Prawo w Działaniu*, 2021/47, 169–186 o. DOI: 10.32041/pwd.4710
- BUDYN-KULIK, M. (2020) 'Nowe znamiona nękania z Art. 190a § 1 Kodeksu karnego', *Palestra*, 2020/9. 22–34. o.
- ĆMIELA, S. (2014) 'Cyberbullying Legislation In Poland And Selected EU Countries', *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 109, 29–34. o.
- JANCZUKOWICZ, K. (2016) 'Stalking w orzecznictwie sądów', *LEX/el*
- KANIA, M. (2020) 'Stalking a windykacja', *ABC* [Online]. Elérhető: <https://sip.lex.pl/#/publication/470025267> (Letöltve: 2022. június 30.)
- LAS, K. (2020) 'Odpowiedzialność karna za zjawisko cyberprzemocy w świetle prawodawstwa polskiego', *Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego*, 14(1), 256–277. o. DOI: 10.34862/rbm.2020.1.15
- LIPÍŃSKI, K. (2021) 'Art. 190a. [Uporczywe nękanie. Kradzież tożsamości]' in Giezek, J. (ed.) *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*. Varsó: Wolters Kluwer
- MARCINIAK, J. (2020) 'Praktyka sądowa dotycząca zjawiska mobbingu', *ABC* [Online]. Elérhető: <https://sip.lex.pl/#/publication/469911290?keyword=Poni%C5%BCenia> (Letöltve: 2022. június 30.)
- MOZGAWA, M. (2021) 'Kodeks karny. Komentarz', *WKP* [Online]. Elérhető: <https://sip.lex.pl/#/publication/151396710/kodeks-karny-komentarz> (Letöltve: 2022. június 30.)
- WIECZORKOWSKI, J., SUWIŃSKA, A. (2021) 'Mowa nienawiści w mediach społecznościowych', *Zarządzanie Mediami*, 9(4), 681–693. o.